

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА НАЦІОНАЛЬНОГО, МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
ТА
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**ПРАВОВА ОСВІТА В УКРАЇНІ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ
ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ПОДОЛАННЯ ПРАВОВОГО
НІГІЛІЗМУ**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: здобувач II курсу 10-283(з) М група
Спеціальності:
262 «Правоохоронна діяльність»
Освітньо-професійної програми
«Правоохоронна діяльність»
Циганюк Микола Анатолійович
Керівник к.ю.н., доц. Гавловська А.О.
Рецензент д.ю.н., проф. Галуцько В.М.

Івано-Франківськ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-правові основи формування правосвідомості та подолання правового нігілізму.....	8
1.1. Правосвідомість як ключовий елемент правової культури та детермінант поведінки.....	8
1.2. Правовий нігілізм як соціально-правове явище.....	14
1.3. Роль правової освіти у формуванні правосвідомості та подолання правового нігілізму.....	21
РОЗДІЛ 2. Система правової освіти в Україні.....	30
2.1. Інституційні механізми правової освіти.....	30
2.2. Шляхи оптимізації системи правової освіти України.....	37
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	51

ВСТУП

Актуальність дослідження. Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю підвищення рівня правової культури та усвідомлення ролі права у суспільному розвитку, що є ключовою умовою формування демократичної правової держави в Україні. У сучасних умовах трансформації суспільно-політичних процесів, децентралізації влади, розширення громадянської участі та євроінтеграційного курсу особливої ваги набуває формування стійкої правосвідомості громадян. Низький рівень правової грамотності, недовіра до державних інститутів, поширення правового нігілізму та соціально-психологічна байдужість до дотримання закону залишаються суттєвими перешкодами на шляху зміцнення принципу верховенства права. Відтак, дослідження правової освіти як системного чинника формування правосвідомості постає необхідною передумовою підвищення ефективності правового регулювання та соціальної відповідальності громадян.

Поглиблення наукового аналізу ролі правової освіти у подоланні правового нігілізму є особливо актуальним у контексті сучасних викликів, пов'язаних із війною, соціальною напругою та інформаційними ризиками. Правова освіта виконує не лише освітню, а й стабілізуючу функцію, оскільки сприяє укоріненню правових цінностей, формує готовність громадян до правомірної поведінки, забезпечує довіру до інститутів держави та легітимність правових механізмів. Її розвиток визначає здатність суспільства протидіяти деструктивним явищам, забезпечує інтеграцію національної правової системи у європейський правовий простір та створює умови для сталого розвитку держави, заснованої на повазі до прав і свобод людини.

Аналіз останніх досліджень та нормативної бази свідчить про системну увагу науковців до трансформації правосвідомості громадян як

фундаментального фактору демократичного розвитку України, особливо в умовах подолання кризових явищ у правовій сфері. Зокрема, у працях С.В. Петкова, П.М. Пащенко (2023) та Д. Стрілка (2021) ґрунтовно досліджується природа правового нігілізму як головного гальма суспільних перетворень, тоді як К. Бортняк та Н. Добрянська (2025) акцентують на загрозах, які цей феномен несе для верховенства права. Питання взаємозв'язку правової культури та правосвідомості детально висвітлені у дослідженнях В.М. Слугоцької (2023) та О.В. Ткалі (2021), які визначають ці категорії як необхідні умови стабілізації правопорядку.

Окрему увагу в науковій дискусії приділено структурним елементам правосвідомості: юридичній психології (В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько, 2008) та правовій ідеології (Х.М. Маркович, 2021; А.С. Ткачук, 2012), що дозволяє комплексно розглядати процес формування колективної правосвідомості, описаний у працях В.В. Мужа (2016). Роль правової освіти та виховання як дієвих інструментів впливу на суспільну свідомість підкреслюється у роботах Т.В. Михайліної (2017) та А.С. Зайця (2017), а міжнародний аспект цього процесу і досвід регулювання діяльності органів влади у сфері правопросвітництва проаналізовано В. Гуцулом (2019) та В.В. Коцаном (2025).

Теоретичне підґрунтя роботи доповнюється аналізом практичних інструментів, таких як проєкт «Я маю право!», діяльність правничих клінік (В.М. Сущенко, 2020) та громадських організацій (О.М. Олійник, 2005; Г. Колесник). Особливої актуальності в сучасних умовах набуває впровадження неформальної освіти (Є.В. Савельєв, 2021) та цифрової педагогіки у юридичній сфері (А.О. Гавловська, М.А. Циганюк, 2025). Нормативну основу дослідження складають Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про інформацію», а також цільові державні стратегії, зокрема Концепція розвитку цифрових

компетентностей (2021) та Стратегія розвитку інформаційного суспільства, що у поєднанні з даними Індексу сприйняття корупції (2024) дозволяє виявити стратегічні пріоритети формування високої правової культури населення України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційну роботу виконано в контексті наукових досліджень відповідно до Стратегія розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 рр. (затверджено Постановою загальних борів НАПрН України від 26.03.21 р. від 12-21), тематики науково-дослідної роботи кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності факультету бізнесу і права Херсонського державного університету «Теоретичні та практичні проблеми розвитку окремих галузей права» (номер державної реєстрації – 0124U002381). Тему кваліфікаційної роботи затверджено Вченою радою Херсонського державного університету (наказ №642-Д від 11.11.2024 р.)

Метою дослідження є комплексний аналіз правової освіти в Україні як інструменту формування правосвідомості громадян та подолання правового нігілізму.

У відповідності до поставленої мети нами було сформульовано наступні **завдання дослідження**:

- 1) розкрити сутність правосвідомості як ключового елемента правової культури та детермінанти правової поведінки особи;
- 2) визначити зміст і прояви правового нігілізму як соціально-правового явища та його вплив на розвиток правової держави;
- 3) проаналізувати роль правової освіти у формуванні правосвідомості громадян і подоланні правового нігілізму;
- 4) охарактеризувати інституційні механізми системи правової освіти в Україні та їх функціональну ефективність;

5) визначити проблеми та перспективні напрями оптимізації системи правової освіти з урахуванням європейських стандартів і сучасних суспільних викликів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі формування правосвідомості громадян через систему правової освіти та подолання проявів правового нігілізму в Україні.

Предметом дослідження є теоретико-правові, організаційні та інституційні засади функціонування правової освіти як засобу формування правосвідомості і подолання правового нігілізму.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано комплекс загальнонаукових і спеціально-правових методів дослідження, зокрема: діалектичний метод – для розкриття взаємозв'язку між рівнем правосвідомості і станом правової культури суспільства; системно-структурний метод – для аналізу елементів та інституцій системи правової освіти; формально-юридичний метод – для дослідження нормативно-правових актів, що регулюють сферу правової освіти; порівняльно-правовий метод – для зіставлення української моделі правової освіти з досвідом окремих зарубіжних країн; аксіологічний метод – для оцінки суспільного значення правової освіти та її впливу на формування правових цінностей.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному підході до аналізу правової освіти як ключового чинника формування правосвідомості громадян і подолання правового нігілізму, що розглядається не лише як освітній, а й як соціокультурний, інституційний та ціннісний процес. У роботі уточнено понятійно-категоріальний апарат правосвідомості, розкрито структурні рівні її формування, систематизовано форми і види правової освіти в Україні, визначено механізми її взаємодії з інститутами державної влади та громадянського суспільства. Новизна також виявляється у розробленні авторського підходу до класифікації інституційних механізмів правової

освіти за критерієм функціональної компетенції на основі поєднання нормативно-правового, організаційного та комунікативного аспектів їх діяльності, що дозволяє диференціювати державні, освітні, правоохоронні та громадські інституції за рівнем впливу на формування правосвідомості населення, ефективністю реалізації правопросвітницьких функцій і здатністю до подолання проявів правового нігілізму в суспільстві.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання її висновків та рекомендацій для оптимізації діяльності інституцій, що забезпечують підвищення правової свідомості громадян, а також у розробці програм правопросвітницької діяльності для навчальних закладів, органів юстиції, системи безоплатної правової допомоги та громадських організацій.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження представлені у Альманасі ХДУ «Магістерські студії».

Публікації. Циганюк М.А. Роль неформальної освіти у подоланні правового нігілізму. Магістерські студії. Альманах. Вип. 24. 2025. Херсон. Івано-Франківськ. ХДУ, 2025. С. 677-680.
<https://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/%D0%9C%D0%90%D0%93%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%86%20%D0%A1%D0%A2%D0%A3%D0%94%D0%86%D0%87%20%D0%A5XV%202025.pdf?id=7be0ab95-dde1-4ca7-87b0-797cc4704e0e>

Структура роботи обумовлена її метою, завданнями та предметом дослідження й складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ПОДОЛАННЯ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ

1.1. Правосвідомість як ключовий елемент правової культури та детермінант поведінки

Правосвідомість є фундаментальною категорією юридичної науки, що інтегрує сукупність ідей, уявлень, почуттів і емоційно-оцінних ставлень суспільства та окремих індивідів до чинного, минулого і бажаного права, а також до діяльності правових інститутів. Вона розглядається як ключовий, суб'єктивно-психологічний компонент більш широкого феномену правової культури, виступаючи її внутрішнім ядром і відображенням рівня засвоєння правових цінностей. Як слушно зауважують О.В. Ткаля та В.В. Кутовий «соціальне значення правосвідомості проявляється через її основні функції: когнітивну (пізнавальну, інформаційну) – без інформації про закон не може сформуватися і ставлення до нього; правостворювальну (ціннісну, емоційну) – у нормативно-правових актах правосвідомість законодавчих органів держави та суспільства загалом; регулювальну (настановну) – у співвідношенні поведінки людей із чинною в суспільстві системою правових приписів (дозволів і заборон)» [8, с.39].

Поняття правосвідомості охоплює складну багаторівневу ієрархію, що відображає глибину осмислення та ступінь інтеграції правових приписів індивідом і суспільством. У науковій доктрині традиційно виокремлюють три ключові рівні, кожен з яких виконує специфічну функцію у формуванні правової культури.

Перший рівень має гносеологічно-юридичний характер і є базисним мінімумом правосвідомості. Його функціонал зосереджений

на пізнанні та свідомому засвоєнні комплексу чинних норм позитивного права, юридичних фактів та процедурних механізмів. Ця когнітивна складова є критичною передумовою для формування належної правової орієнтації суб'єктів та їхньої правомірної поведінки у соціальних відносинах. Наявність цього рівня є фундаментальною вимогою для стабільного функціонування правової держави та громадянського суспільства, оскільки забезпечує необхідний рівень юридичної грамотності та передбачуваності правового режиму [9, с. 59].

Другий рівень – аксіологічно-соціокультурний – значно розширює сферу правового осмислення, виходячи за вузькі рамки нормотворчості. На цьому рівні правосвідомість розглядається у широкому соціокультурному та історичному контекстах, де право сприймається не лише як сукупність приписів, а як аксіологічний феномен культури. Культура, у цьому аспекті, визначається як здатність до свідомого, ціннісно-орієнтованого засвоєння та ефективного виконання правових норм, відображаючи глибину їхнього вкорінення в суспільну мораль. Цей рівень відображає, наскільки глибоко правові цінності інтегровані в історичну пам'ять та повсякденну практику, формуючи ціннісне ставлення до закону, легітимності інститутів та загальної справедливості.

Третій рівень є найвищим ступенем абстракції та рефлексії – метафізично-філософський. Він свідчить про глибинний метафізичний вимір права, зосереджуючись на його ідеальному призначенні та першооснові. У цьому аспекті відбувається осмислення категорії «чисте в праві» (за філософською доктриною І. Канта), що визначається як буття розуму та ідеал універсальної справедливості. Такий рівень відкриває перспективу його наукового, філософського та доктринального осмислення, спрямованого на виявлення смислу, телеології та універсального призначення права у забезпеченні свободи, прав людини і верховенства закону [9, с. 59].

Правова свідомість розглядається як ключовий, суб'єктивно-психологічний компонент більш широкого феномену правової культури, виступаючи її внутрішнім ядром і відображенням рівня засвоєння правових цінностей у суспільстві. З позиції структури, правосвідомість є складною системою, що охоплює когнітивний (знання норм і принципів), емоційно-оцінний (ставлення до справедливості та легітимності права) та вольовий (мотивація до правомірної поведінки) елементи.

Як зауважує А.С.Ткачук «правосвідомість – це діалектична єдність раціональних та психологічних компонентів правової ідеології та правової психології» [11, с.65]. Зокрема:

- правова ідеологія – систематизована та концептуально оформлена сукупність правових поглядів («концентруючи в собі юридичні цінності, правова ідеологія сприяє розвитку демократичних інститутів сучасної правової держави та визначенню концептуальних засад майбутнього правового розвитку» [10, с.54]);

- правова психологія – сукупність безпосередніх почуттів, емоцій та соціальних звичок, що виникають у процесі правової взаємодії («галузь психології, яка вивчає закономірності та механізми психіки людини у сфері регульованих правом відносин» [12, с.8]).

На думку В.М.Слугоцької ознаками правосвідомості є наступні:

- правосвідомість – це форма суспільної свідомості;
- правосвідомість має зв'язок з усіма формами свідомості (політичною, етичною, філософською, релігійною та іншими свідомостями), в яких вона відображається;
- правосвідомість – це система емоційних (психологічних) і ментальних (ідеологічних) образів комунікативно-вольової спрямованості;
- по відношенню до правових знань правосвідомість відіграє ключову роль у розвитку права та поняття права;

- правосвідомість прямо та опосередковано розуміє правове середовище, минуле, теперішнє та майбутнє право;
- правосвідомість виступає передумовою і регулятором (саморегулятором) юридично значимої поведінки людини;
- правосвідомість забезпечує цілеспрямований характер діяльності посадових і службових осіб у межах закону;
- правосвідомість є однією з форм вираження правової культури та складовою правової системи (загальним засобом)» [7, с. 54].

Беручи за основу підходи В.М. Слугоцької до ознак правової свідомості, які розкривають її як інтегровану систему емоційних і ментальних образів із комунікативно-вольовою спрямованістю, що виступає передумовою та внутрішнім регулятором юридично значущої поведінки, можна стверджувати, що якість цього феномену прямо впливає на ефективність функціонування правової системи та здатність суспільства до правомірної саморегуляції.

Зокрема, правова свідомість є двоєдиною за своєю природою, оскільки охоплює як раціонально-когнітивні (ментальні) уявлення, так і ірраціонально-емоційні (психологічні) реакції та означає готовність до практичної дії і взаємодії на основі цих образів. Наприклад, коли громадянин, зіткнувшись із порушенням своїх прав, відчуває емоційне обурення (психологічний образ) і, спираючись на знання про судовий захист (ментальний образ), ухвалює вольове рішення подати позов до суду, що демонструє перетворення внутрішнього стану на юридично значущу комунікативну дію.

Правосвідомість має не лише ретроспективний (оцінка минулого) та актуальний (розуміння чинного) виміри, але й прогностичний потенціал, виступаючи джерелом концептуалізації і еволюції правових ідей. Наприклад, суспільне усвідомлення фактів політичних репресій та відсутності захисту приватної власності в авторитарному минулому (минуле право) трансформується у колективну вимогу щодо

недоторканності власності у сьогоденні (теперішнє право), що відіграє ключовою роллю у розвитку права, оскільки вона змушує модифікувати та посилювати конституційні гарантії, формуючи вектор майбутнього законодавства.

Правосвідомість, як регулятор поведінки та діяльності посадових осіб виступає передумовою і регулятором (саморегулятором) юридично значимої поведінки людини; забезпечує цілеспрямований характер діяльності посадових і службових осіб у межах закону. Наприклад, самовідмова громадянина або службової особи від прийняття чи пропонування хабаря, навіть за умов відсутності прямого зовнішнього контролю, є відображенням внутрішнього саморегулятора – глибоко засвоєної норми, що демонструє, як правосвідомість забезпечує цілеспрямований характер діяльності посадових осіб, які керуються не лише страхом санкції, але й внутрішньою установкою на дотримання закону.

Як зауважує Я.С. Богів, у рамках юридичної науки розроблено цілісну типологію правосвідомості, що дозволяє диференціювати її прояви відповідно до двох ключових критеріїв: ступеня спільності суб'єкта та глибини відображення правової реальності [14, с. 198-199].

I. Типологія за ступенем спільності, яка відображає рівень поширення та інституціоналізації правових поглядів у соціальному просторі.

1. Масова правосвідомість, яка характеризується широким популяризацією і резонансним поширенням певних правових оцінок, уявлень та ідей серед переважної більшості населення, формується під впливом основних каналів соціальної комунікації (медіа, суспільні обговорення) та відображає загальнонаціональну правову думку щодо ключових подій, реформ чи кризових явищ.

2. Групова правосвідомість, являє собою специфічне відображення правової дійсності, що притаманне окремим соціальним

верствам, професійним корпораціям або демографічним когортам (наприклад, студентство, молодь, пенсіонери). Групова правосвідомість детермінована конкретними інтересами, соціальними ролями та правовим досвідом відповідних соціальних груп, часто демонструючи відхилення чи спеціалізоване трактування загальноправових норм у контексті їхніх потреб.

3. Індивідуальна правосвідомість виступає як персоналізоване судження про право, що є унікальною інтеграцією знань, переконань та емоційно-ціннісного ставлення до юридичних норм конкретної особистості. Критична значущість цього рівня правової свідомості полягає в тому, що уявлення про право в окремої людини можуть бути суб'єктивними, помилковими, застарілими або деформованими під впливом негативного особистого досвіду чи ірраціональних установок, що безпосередньо призводить до відхилень у правовій поведінці.

II. Типологія за глибиною відображення правової реальності ґрунтується на ступені теоретичної осмисленості та професійної компетентності суб'єктів оцінки.

1. Наукова (доктринальна) правосвідомість виступає як найбільш адекватне та рефлексивне відображення фактичного стану правової сфери, її носіями є кваліфіковані вчені-юристи та дослідники, які формують судження про правову систему на основі глибокого теоретичного аналізу, емпіричних даних, статистичних обґрунтувань та комплексного порівняльно-правового методу. Цей вид правосвідомості виконує функцію прогнозування та концептуального розвитку права.

2. Професійна правосвідомість є найбільш наближеною до наукової, але орієнтована на інструментальне застосування права, вона відображає судження та правові установки фахівців з вищою спеціальною освітою (суддів, прокурорів, адвокатів, нотаріусів). Аксіологічна цінність їхніх правових позицій полягає у високій доказовості, оперативній компетентності та переконливості, оскільки

вони є практичними реалізаторами правових норм у системі публічної влади.

3. Звичайна (буденна) правосвідомість, як первинний, емпіричний рівень правосвідомості, де знання суб'єкта про право формуються під безпосереднім впливом повсякденного життя, неформального спілкування з оточенням та одержуваної масової інформації. На цьому рівні відбувається формування правових звичок та стереотипів поведінки; суб'єкт дотримується законів, часто керуючись не глибоким розумінням їхньої сутності, а сформованим вихованням або прагматичною установкою уникнення санкцій.

1.2. Правовий нігілізм як соціально-правове явище

Проблематика правового нігілізму постає як комплексне системне соціально-правове явище, що має багаторівневий, перманентний і структурно зумовлений характер, істотно впливаючи на функціонування механізмів державного управління, процес становлення правової держави та забезпечення верховенства права в Україні. Його природа полягає у глибинній деформації правосвідомості, яка виявляється у недооцінці соціальної цінності права, девальвації правових норм як регуляторів суспільних відносин і втраті довіри до правових інститутів.

У такому контексті правовий нігілізм не обмежується лише індивідуальними проявами недовіри до законодавства чи державних органів, а трансформується у стійку суспільну тенденцію, що охоплює широкі верстви населення. Як слушно підкреслюють С.Петков та П.Пащенко «невід'ємною рисою сучасного українського життя є правовий нігілізм, проблема його подолання стає все більш актуальною на сьогодні, адже не може йти мова про правову державу в тому

суспільстві, де ігноруються права та свободи людини і громадянина, де право не належить до першорядних суспільних цінностей» [1, с. 46].

Сутність системного соціально-правового явища правового нігілізму проявляється у формуванні стійкої установки скептичного, критично-негативного або байдужого ставлення до правових приписів, що супроводжується делегітимацією їх регулятивного, охоронного і відновлювального потенціалу. Правовий нігілізм виступає фактором, який підриває ефективність реалізації базових принципів законності, правової визначеності та справедливості, водночас формуючи специфічну правову апатію серед населення. Ця апатія виявляється у втраті зацікавленості у правовій участі, відмові від захисту власних прав законними засобами, а також у сприйнятті права як зовнішнього примусового механізму, що не має моральної легітимності у свідомості людини.

Емпіричний вимір системного соціально-правового явища правового нігілізму виражається у свідомому або латентному ігноруванні правових норм, у формально-відчуженому сприйнятті законодавства як зовнішнього обмежувального імперативу, не пов'язаного з внутрішньою системою цінностей індивіда. Характерною ознакою цього явища є глибока недовіра до судової, правоохоронної та адміністративної системи, що, у свою чергу, зумовлює зниження рівня легітимності державної влади, породжує соціальний песимізм і зменшує мотивацію громадян до участі у правових процесах. Така недовіра має кумулятивний ефект – чим частіше громадяни стикаються з несправедливістю або корупцією, тим стійкішим стає їхнє переконання у неефективності права як інструменту соціального захисту. Так, за показниками Індексу сприйняття корупції – 2024 Україна зафіксувала 35 балів в антикорупційному дослідженні, що свідчить про певну втрату позицій після значного зростання у попередньому, 2023-му році. Хоча основними рушіями прогресу залишаються реформи, спрямовані на

євроінтеграцію та виконання міжнародних зобов'язань, щогорічний результат із 35 балами сигналізує про формальний підхід або свідоме «пробуксовування» в реалізації цих змін, вказуючи на те, що орієнтації виключно на програмне виконання зобов'язань недостатньо, а якість впровадження розпочатих антикорупційних заходів виявилася нижчою за заплановану [2]. Отже, на нашу думку, зниження показників у боротьбі з корупцією та формальне виконання реформ підтверджують суспільні сумніви щодо ефективності правової системи, що безпосередньо поглиблює правовий нігілізм і підриває повагу громадян до закону.

Зауважимо, що деформація правосвідомості, спричинена правовим нігілізмом, призводить до поступової ерозії правопорядку, зниження рівня правової культури, поширення соціальної апатії та редукції механізмів громадянської відповідальності. Правовий нігілізм, будучи системним соціально-правовим явищем, набуває характеру загальносуспільного виклику, який не лише ускладнює реалізацію державної політики у сфері права, але й підриває довіру до самої ідеї правової державності. Тому подолання цього феномену можливе лише за умови посилення ролі правової освіти, формування стабільної системи правових цінностей і розвитку механізмів правового виховання, спрямованих на підвищення рівня правової культури і усвідомлення значення права як фундаменту суспільного розвитку.

На думку Д. Стрілко, традиційно можна виділити такі форми правового нігілізму – активна та пасивна форма. Зокрема, на думку автора «активна форма нігілізму характеризується свідомо ворожим ставленням до права і законів, а також пропагандою свого світогляду (анархізмом). Пасивній формі притаманне байдуже ставлення до права, а також недооцінка його значення і ролі» [3, с. 217]. Зауважимо, що активна форма правового нігілізму є найбільш деструктивною для правопорядку, адже, вона передбачає не лише одноосібне ігнорування

юридичних приписів, але й свідому конфронтацію з ними, що часто супроводжується пропагандою антиправової ідеології та спробами дискредитації чинної правової системи і делегітимізації її інституцій. Суспільне поширення цього типу поведінки прямо загрожує основам конституційного ладу та принципу верховенства права, створюючи значні перешкоди для забезпечення належного правового режиму і сприяючи вкоріненню нелегітимних соціальних регуляторів. Натомість, пасивна форма, виявляється не менш небезпечною з точки зору соціальної динаміки, адже, її сутність полягає у правовому абсентеїзмі, втраті правової ініціативи та загальній індиферентності громадян до реалізації та захисту власних суб'єктивних прав і свобод через законні механізми. Така девальвація правових цінностей у щоденній практиці сприяє поширенню неформальних, часто тіньових, регуляторів суспільних відносин і, що критично важливо, створює сприятливе середовище для зловживань та корупційних проявів з боку публічної влади. Це відбувається тому, що правова інертність суспільства робить його нездатним до ефективного правового контролю за діяльністю державних інститутів, тим самим поглиблюючи кризу легітимності права. З огляду на це, пасивний нігілізм потребує застосування переважно освітньо-просвітницьких та соціокультурних важелів впливу, зокрема, через неформальну правову освіту.

Як слушно підкреслюють К. Бортняк та Н. Добряська «правовий нігілізм має різні форми вираження, однак, найбільш небезпечним він є у правоохоронній, судовій системах та в інших органах влади» [5, с.67]. Дана теза є критично важливою, оскільки, коли суб'єкти владних повноважень демонструють його ігнорування, це призводить до інституціоналізації безправ'я. Зокрема, нігілізм у судовій гілці влади підриває фундаментальний принцип невідворотності юридичної відповідальності та руйнує легітимність правосуддя, змушуючи громадян шукати неправові способи вирішення спорів. У

правоохоронних органах він веде до вибіркового застосування норм, корупційних проявів та зловживання службовим становищем, що неминує дискредитує державу в очах суспільства і призводить до вчинення кримінальних правопорушень представниками правоохоронних органів. Зокрема, можна виділити низку резонансних кримінальних правопорушень, скоєних працівниками правоохоронних органів України, які ілюструють системне зловживання владою та неправомірне застосування насильства. Серед найтяжчих випадків виділяються катування та зґвалтування у Кагарлику (2020 р.) та Врадіївці (2013 р.), а також вбивства затриманих цивільних осіб, як-от студента Ігоря Індила (2010 р.), Олександра Цукермана (2016 р.) та п'ятирічного Кирила Тлявова (2019 р.) внаслідок випадкового пострілу. Спільним для цих інцидентів є жорстокість, приховування злочинів та мінімізація відповідальності з боку поліцейського керівництва, що викликало значний суспільний резонанс (зокрема, масові протести у м. Врадіївці та штурм відділку в м. Каховці) і критично підірвало легітимність та довіру громадян до правоохоронної та судової систем [6]. Окремо слід зауважити, що правовий нігілізм у професійній діяльності правоохоронців деструктивно впливає на їхню міжвідомчу та внутрішньо-системну співпрацю, оскільки він інституціоналізує вибіркове застосування норм, заохочує кругову поруку та підриває довіру до єдиного правового режиму, необхідного для злагодженої діяльності. Також, правовий нігілізм у професійному середовищі правоохоронців є ключовим каталізатором, який, знецінюючи верховенство права та підриваючи інституційну лояльність, створює морально-правову основу для вчинення злочину колаборації і свідомої співпраці з країною-агресором- росією (рис.1).

Рис.1. Кількість профілів у реєстрі колаборантів за типами станом на листопад 2022р. (ілюстрація з відкритих джерел, за матеріалами сайту <https://glavcom.ua/country/politics/892409.html>)

Отже, нігілізм, що інфікує державний апарат, є системною загрозою, оскільки він перетворює право з регулятора на засіб маніпуляції, що безпосередньо поглиблює правову деформацію та кризу довіри у суспільстві, унеможливаючи ефективне формування високої правосвідомості.

На думку Д.Стрілка основними причинами і передумовами правового нігілізму є: правовий ідеалізм (переоцінка ролі права, що призводить до розчарування), низький рівень культури правозастосування, недоліки законодавчої техніки, політичний радикалізм/популізм, соціально-економічну нестабільність та романтизація злочинного світу в мистецтві [3, с. 218]. У своїх працях М.В. Повалева, І.В. Здреник та Н.В. Мельник, доповнюючи цей список, зауважують, що «появі цього явища сприяють певні чинники та передумови, серед яких можна виокремити: недосконалість законодавчої бази; низький рівень правової культури та правової освіти серед населення; кризовий стан у державі, зумовлений певними чинниками та подіями, а саме: воєнними діями на території України, економічним та політичним становищем, низьким професійним рівнем посадових осіб органів державної влади тощо; наступність правових нігілістичних

традицій, які формувалися протягом багатьох років; нівелювання поняття «законний» у суспільстві» [4, с. 45].

Отже, причини поширення правового нігілізму являють собою багатофакторний комплекс взаємопов'язаних історичних, політико-інституційних та соціокультурних детермінант. До них насамперед належать історичні умови функціонування державної влади, що включають тривалі періоди правового волюнтаризму та гіперідеологізації законодавчого масиву. Така спадщина сформувала в суспільній свідомості стійке уявлення про право як про інструмент політичної доцільності, а не як універсальний і справедливий соціальний регулятор. Критична недовіра до органів правосуддя та правоохоронних структур є одним із найпотужніших сучасних чинників, оскільки відсутність віри в неупередженість і невідворотність судової санкції прямо призводить до кризи легітимності юридичних інститутів. Ця інституційна криза, у свою чергу, посилюється об'єктивною соціально-економічною нестабільністю, яка спричиняє зростання рівня правопорушень і відчуження громадян від державної політики. На макрорівні проблема поглиблюється низьким рівнем загальної правової культури населення, що корелює з об'єктивною обмеженістю можливостей для набуття якісної правової освіти в межах класичних освітніх стандартів. Відсутність цілісних та систематичних традицій правового виховання на ранніх етапах соціалізації, а також недостатня ефективність і фрагментарність державних програм у сфері правопросвітництва та слабка інтеграція необхідного обсягу правових знань у навчальні плани загальної й професійної освіти, зумовлюють те, що значні верстви суспільства функціонують поза межами сформованого критичного правового мислення, сприймаючи правові приписи як зовнішній, часто обтяжливий, чинник.

У контексті виявлених інституційних та соціокультурних детермінант розповсюдження правового нігілізму, що включають

історичну спадщину правового волонтаризму та недостатню довіру до системи правосуддя, критично актуалізується потреба у стратегічному перегляді та реформуванні наявних механізмів його подолання. Це передбачає пошук та імплементацію новітніх, більш ефективних підходів до забезпечення прогресивного, системного підвищення рівня правової культури суспільства. Таке підвищення має бути спрямоване не лише на інформування, але й на глибинну трансформацію правосвідомості громадян, перетворюючи декларативне знання норм на усвідомлену внутрішню мотивацію до правомірної поведінки та сприяючи укріпленню легітимності правових інститутів у державі.

1.3. Роль правової освіти у формуванні правосвідомості та подолання правового нігілізму

У своїх працях А.С. Заєць підкреслює, що «проведений аналіз опублікованої літератури та джерел свідчить про відсутність поки що єдиної думки, чітких критеріїв розуміння сутності визначення поняття «правової освіти» та його відмежування від інших понять, що на практиці нерідко призводить до неоднозначного вживання й тлумачення не тільки під час науково-теоретичного осмислення, але й у повсякденному житті громадян» [16, с. 14].

Концепція і засади правової освіти знайшли своє відображення у нормативних актах як необхідний механізм державної політики, спрямований на забезпечення конституційного принципу верховенства права, підвищення правосвідомості громадян та формування громадянського суспільства. В. Гуцул підкреслює, що «сучасне міжнародне законодавство відображає суттєву трансформацію світоглядних орієнтацій та свідомості кожної людини, що впливає на зміст правової освіти та визначає напрями нормативно-правового

забезпечення формування та реалізації державної правової політики щодо правової освіти населення в Україні» [19, с. 46]. Так, аналіз міжнародних нормативно-правових актів виявляє багаторівневу систему гарантій права на правову освіту, що починається з фундаментальних документів, які закріплюють загальне право на освіту та рівність, зокрема Загальна декларація прав людини та Хартія основних прав Європейського Союзу (ст. 14), які встановлюють право на безкоштовну та обов'язкову освіту; особливого значення набувають акти, спрямовані на захист прав вразливих груп і забезпечення інклюзії та рівного доступу, як-от Резолюція 48/96 Генеральної Асамблеї ООН «Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів» (1993 р.), Саламанкська декларація (1994 р.) та Конвенція про права осіб з інвалідністю (2005 р.), які вимагають інтеграції та ліквідації дискримінації в освіті; крім того, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) та Загальна декларація прав людини (1948 р.) підкреслюють необхідність знань про право на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту як елементи правової компетентності, а Хартія з освіти для демократичного громадянства і освіти у сфері прав людини (2010 р.) вносить поняття громадянської освіти, що функціонально зливається з правовою; на національному рівні ці зобов'язання імплементуються через програмні документи, Закон України «Про освіту», державні національні програми «Освіта (Україна XX століття)», «Діти України» та ін.

На нормативному рівні України поняття «правова освіта» переважно не має єдиного універсального легального визначення в рамках одного закону, проте, воно є інтегрованим у законодавство про освіту та галузеві стратегії, де розкривається через мету, завдання та функції освіти, спрямовані на формування правосвідомості, правової культури та компетентності громадян, що є необхідною умовою для реалізації конституційного принципу верховенства права. Зокрема,

Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку проведення органами юстиції перевірок стану правової освіти» від 14.11.2011р. № 3325/5 містить наступне визначення поняття «правова освіта» – це «складова частина системи освіти, що полягає у здійсненні комплексу заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення умов для набуття громадянами обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні, необхідних для реалізації громадянами своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків» [17].

Отже, правова освіта – це багатоаспектна, цілеспрямована, науково обґрунтована і систематична діяльність державних, громадських інституцій та окремих суб'єктів, спрямована на трансляцію правових знань, формування правосвідомості, правової культури та установок правомірної поведінки особистості. Правова освіта розглядається як складова частина загальної освіти та механізм соціалізації, що забезпечує інтеграцію індивіда у правове поле суспільства, оскільки, основна мета правової освіти полягає не лише у здобутті когнітивного компонента (інформації про правові норми та інститути), але й у формуванні активної громадянської позиції, здатності до правової рефлексії та ефективного використання правових засобів для реалізації та захисту власних прав і законних інтересів.

Як слушно підкреслює Т.В. Михайліна «правове навчання не можна ототожнювати з юридичною (правовою) освітою, яка представляє собою систематизоване оволодіння юридичною професією, причому правове навчання виступає невід'ємним (раціональним) компонентом правового виховання)» [15, с. 20]. Продовжуючи думку авторки, слід зазначити, що юридична освіта являє собою спеціалізовану, професійно орієнтовану форму навчання, головною метою якої є систематизована підготовка висококваліфікованих фахівців (юристів) для правотворчої, правозастосовної та правоохоронної діяльності, що робить її

вузькогалузевою та професійною категорією. На противагу цьому, правова освіта є загальносоціальною та широкою категорією, яка охоплює процес формування правосвідомості, правової культури та загальної правової грамотності у всіх членів суспільства незалежно від їхньої професії, забезпечуючи їхню правову компетентність як громадян. Таким чином, правова освіта виконує загальнодемократичну функцію, сприяючи соціалізації та формуванню правосвідомої основи суспільства, в той час як юридична освіта виконує професійну функцію, готуючи кадри для ефективного функціонування правового апарату держави, що робить їх взаємодоповнюючими елементами єдиної системи, де перша слугує необхідною передумовою для формування загального правового клімату, а друга – його професійним забезпеченням.

Співвідношення між правовою освітою і правовим вихованням є відношенням раціонального компонента до цілісного процесу формування правової особистості. Правове навчання постає як когнітивно-раціональна основа, що забезпечує індивіда системою юридичних знань, умінь та навичок, натомість, правове виховання є значно ширшою категорією, що передбачає формування емоційно-ціннісного, мотиваційного та поведінкового ставлення до права. Правове виховання здійснює інтерналізацію правових норм, перетворюючи зовнішні приписи на внутрішні переконання (повага до закону, почуття юридичної справедливості), що є визначальним чинником для формування стійкої правомірної поведінки та активної громадянської позиції. Отже, освіта надає інструментарій (знання), тоді як виховання формує вольовий імператив (мотивацію) до його ефективного застосування. Як слушно підкреслює Т.В. Михайліна, «уся система правового виховання повинна бути спрямована на розвиток громадянської самосвідомості людей, як основи побудови демократичної, правової держави» [15, с. 19], що визначає його

стратегічну суспільну функцію, яка виходить за межі суто освітнього процесу, трансформуючись у ціннісно-смысловий механізм формування правової особистості, котра усвідомлює себе активним суб'єктом правовідносин, а не пасивним об'єктом державного примусу; у правовому вимірі громадянська самосвідомість є комплексом знань, переконань та установок, що стимулюють правову активність, здатність до критичної оцінки правотворчої і правозастосовної діяльності, а також нетерпимість до будь-яких проявів правового нігілізму та корупції. Саме ця орієнтація на свідомість народу є наріжним каменем побудови правової держави, оскільки лише високий рівень правової самосвідомості громадян забезпечує реальну, а не декларативну, дію принципу верховенства права, створюючи стійкий суспільний запит на законність, підконтрольність влади та ефективність правових інститутів, чим гарантується перехід від формальної легальності до субстантивної легітимності державної влади.

На думку А.С. Зайця «освіта – це процес розвитку й саморозвитку особи, що пов'язаний з оволодінням соціально значимим досвідом людства, який втілений у знаннях, вміннях і творчій діяльності, необхідна умова діяльності особи й суспільства щодо збереження й розвитку матеріальної й духовної культури» [16, с.15]. В аспекті зауваженого, правова освіта виступає органічною та невід'ємною складовою загальної і гуманітарної освіти, функціонально доповнюючи її та набуваючи фундаментального світоглядного значення. Дисципліни гуманітарного циклу (зокрема, історія, філософія, етика, політологія) закладають аксіологічні та світоглядні основи, необхідні для глибокого осмислення соціальної цінності права, його еволюції та взаємозв'язку з мораллю, культурою і державною політикою. Інтеграція правових знань у загальноосвітній процес сприяє не лише формуванню базової правової грамотності, а й розвитку критичного мислення, соціальної зрілості та свідомої участі особистості у демократичних процесах, перетворюючи її

з пасивного об'єкта правового регулювання на активного суб'єкта громадянського суспільства.

Класифікація правової освіти є необхідною для її системного наукового аналізу та ефективного інституційного планування, оскільки дозволяє диференціювати форми, цілі і методи відповідно до потреб різних соціальних груп.

Загальновизнаною є класифікація правової освіти за трьома основними критеріями: за ступенем формалізації, за цільовою аудиторією та за рівнем спеціалізації.

1. *За ступенем формалізації (інституційний критерій)*, яка розмежовує офіційно визнані освітні процеси від неформалізованого впливу:

- формальна правова освіта, яка реалізується в освітніх закладах (школах, університетах) згідно з державними стандартами та включена до відповідних освітніх програм;

- неформальна правова освіта, яка охоплює організовані, але поза межами традиційної системи навчання, заходи (тренінги, семінари, юридичні клініки, курси підвищення кваліфікації), спрямовані на конкретні навички;

- інформальна правова освіта, що є неструктурованим, спонтанним процесом набуття знань та досвіду через медіа, самоосвіту, соціальну взаємодію і життєвий досвід.

2. *За цільовою аудиторією (суб'єктний критерій)* класифікація правової освіти обумовлює диференціацію змісту та методів викладання:

- загальна правова освіта, що спрямована на все населення, незалежно від професії, та має на меті формування базової правосвідомості і культури (наприклад, шкільні курси правознавства);

- спеціалізована правова освіта, призначену для конкретних професійних груп, зокрема юридичну освіту (для юристів-професіоналів), а також галузеву правову освіту (для державних

службовців, журналістів, економістів та ін.), яка фокусується на спеціальних нормах, необхідних для їхньої діяльності.

3. За рівнем спеціалізації (функціональний критерій):

- базова (початкова) правова освіта, спрямована на засвоєння елементарних правових понять і цінностей;
- середня (загальноосвітня) правова освіта, що надає систематизовані знання про основи конституційного та галузевого права;
- вища (професійна) правова освіта, яка забезпечує глибоку теоретичну та практичну підготовку для правотворчої і правозастосовної діяльності.

Обґрунтування такої класифікації полягає у необхідності диференціації освітніх стратегій та ресурсного забезпечення для забезпечення як масової правової грамотності, так і високої професійної компетентності.

Згідно з положеннями Національної програми правової освіти населення (Указ Президента України від 18.10.001р.№992/2001), роль правової освіти має стратегічний, багатофункціональний характер і визнається ключовою передумовою для становлення України як демократичної правової держави та формування засад громадянського суспільства. Її центральна роль полягає у системному підвищенні загального рівня правової культури широких верств населення, що є пріоритетом державного рівня, оскільки забезпечує розвиток правосвідомості і виступає ефективним антинігілістичним інструментом для подолання правового нігілізму. Крім того, освіта виконує практичну функцію, створюючи необхідні умови для набуття громадянами правових знань і навичок їх застосування, гарантуючи доступ до правової інформації, а також виконує ціннісну функцію, формуючи у громадян повагу до права, що є основою для свідомої правомірної поведінки та соціальної консолідації [18].

Підкреслимо, що роль правової освіти у формуванні громадянського суспільства в Україні є фундаментальною та незворотною, оскільки вона забезпечує перехід від пасивного, патерналістського типу громадянської участі до активного, правосвідомого типу. Ефективна правова освіта формує не просто обізнаність про закон, а правову культуру – систему цінностей, що включає повагу до прав людини, верховенство права та відповідальність. Саме високий рівень правової свідомості дає громадянам інструменти для контролю за діями влади, відстоювання своїх прав та самоорганізації, що є ключовими ознаками зрілого громадянського суспільства. В умовах посттоталітарного транзиту у розвитку України, правова освіта слугує механізмом подолання правового нігілізму та укорінення довіри до державних інститутів, яка є необхідною для спільного вирішення суспільних проблем.

В умовах повномасштабної збройної агресії з боку росії, роль правової освіти набуває критичного значення для забезпечення національної стійкості, адже, вона є ключовим елементом інформаційно-правового захисту. Правова освіта дозволяє громадянам орієнтуватися у складному воєнному і спеціальному законодавстві (права внутрішньо переміщених осіб, мобілізаційні процедури, правила поводження з полоненими та військовополоненими, документування воєнних злочинів та ін.) і ефективно захищати свої права в умовах обмежень воєнного стану. Крім того, знання міжнародного гуманітарного права і прав людини у контексті війни дозволяє українському суспільству усвідомлено фіксувати, систематизувати та вимагати справедливості за злочини, скоєні представниками рф, що є основою для майбутнього притягнення агресора до міжнародно-правової відповідальності.

Правова освіта відіграватиме визначальну роль у процесі поствоєнної відбудови та поглиблення демократичних реформ, адже, з одного боку, вона необхідна для контролю за прозорістю та законністю

використання коштів на відновлення, що є превентивним заходом проти корупції, а з іншого боку, в умовах, коли до громадянського суспільства приєднуються тисячі ветеранів та постраждалих, правова освіта забезпечить їхню реінтеграцію через знання соціальних і юридичних гарантій. З огляду на необхідність євроінтеграції, правова освіта також сприяє формуванню правової культури, сумісної зі стандартами Європейського Союзу та цінностями демократичного громадянства, тим самим зміцнюючи внутрішню легітимність європейського курсу України та її стійкість перед зовнішніми і внутрішніми загрозами.

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА ПРАВОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

2.1. Інституційні механізми правової освіти

Інституційні механізми правової освіти являють собою багатокомпонентну, динамічну та ієрархічно структуровану систему елементів, функціональне призначення якої полягає у забезпеченні сталої, цілеспрямованої та ефективної реалізації державної політики у сфері підвищення правосвідомості та правової культури населення. Даний механізм, що виводить правову освіту зі статусу спонтанного процесу на рівень планомірної державної стратегії, охоплює складну взаємодію трьох ключових груп компонентів: суб'єктний склад (державні структури, наприклад Міністерство юстиції та МОН, освітні інституції, громадські організації та юридичні клініки), нормативно-правову основу (закони, програми, стандарти, які регламентують зміст і методику) та функціональне ядро (конкретні освітні та виховні дії, спрямовані на кінцевий результат).

Ефективність функціонування цих інституційних механізмів є визначальною для досягнення стратегічних цілей і вимірюється їхньою здатністю забезпечити системність (охоплення всіх рівнів і верств населення), безперервність (реалізація концепції *lifelong learning* відповідно до динамічних змін законодавства, зокрема в умовах євроінтеграції) та цілеспрямованість (орієнтація на формування правосвідомих переконань, а не лише на інформування щодо правових норм). Таким чином, інституційні механізми слугують керуючим центром, що трансформує декларативні положення Конституції, міжнародних зобов'язань та Національної програми правової освіти населення у реальні, легітимізовані освітні практики, які безпосередньо

впливають на якість правосвідомості громадян та їхню здатність до активної участі у житті громадянському суспільстві.

Класифікація інституційних механізмів правової освіти є необхідним елементом їхнього наукового аналізу, адже це дозволяє структурувати суб'єктний склад та функціональні ролі учасників процесу реалізації державної політики у цій сфері. Обґрунтування класифікації базується на функціональному призначенні і юридичному статусі суб'єктів, що беруть участь у правоосвітній діяльності.

На нашу думку, найбільш релевантною є класифікація за характером компетенції та типом впливу на процес правової освіти, що дозволяє виділити чотири взаємопов'язані групи інститутів правової освіти:

1. *Державні регуляторно-координаційні інститути правової освіти.* До цієї категорії належать органи державної влади, наділені владними повноваженнями щодо формування правоосвітньої політики, її нормативно-правового забезпечення та контролю, їхня роль є стратегічною, оскільки вони створюють інституційну рамку для всіх інших суб'єктів, які реалізують правову освіту. Зокрема, до даної групи інституційних суб'єктів відносяться Міністерство юстиції України (як головний координатор програм правової освіти та провайдер безоплатної правової допомоги) та Міністерство освіти і науки України (як регулятор освітніх стандартів і програм).

Наприклад, Загальнонаціональний правопросвітницький проєкт Міністерства юстиції України «Я МАЮ ПРАВО!», офіційно запущений у 2017 р. за підтримки Програми Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Нове правосуддя» та реалізований відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України (№ 638-р від 13.09.2017), став масштабною державною ініціативою, спрямованою на підвищення правової свідомості та юридичної грамотності українців, які, за даними Мін'юсту, на понад 70% потребували знань про свої права. Основна

мета трирічного проекту (2017–2019 рр.) полягала у забезпеченні громадян інформацією про гарантовані Конституцією та законами права, навчанні механізмам їх реалізації і захисту, а також викритті корупції у держустановах, що було підтримано рішенням Кабміну оголосити 2018 р. роком його реалізації. Проект охопив усі регіони країни, включаючи віддалені селища та центри безоплатної правової допомоги, і використовував інноваційні методи інформування, зокрема запуск офіційної онлайн-платформи pravo.minjust.gov.ua та моніторингової групи при Кабінеті Міністрів для системного розгляду ключових справ щодо порушення прав громадян [21].

2. Освітні та навчально-практичні інститути правової освіти.

Ця група інститутів правової освіти включає безпосередніх виконавців освітнього процесу, зокрема, заклади загальної середньої, професійної та вищої освіти (що реалізують формальну освіту), а також юридичні клініки при ЗВО та центри підвищення кваліфікації державних службовців. Їхнє ключове функціональне призначення – перетворення нормативних положень на практичну навчальну діяльність, забезпечуючи систематичність та безперервність правової освіти на всіх рівнях.

На нашу думку, серед освітніх та навчально-практичних інститутів правової освіти Юридичні клініки при закладах вищої освіти (ЗВО) відіграють особливу роль, оскільки Юридичні клініки є інституційним механізмом неформальної правової освіти, який посідає стратегічне місце у системі правопросвітницької діяльності. Їхня функція виходить за межі суто академічної, оскільки вони виступають як інтерфейс між теоретичною правничою освітою та потребами громадянського суспільства у правовій допомозі. Унікальність ролі Юридичних клінік у правовій освіті детермінована некомерційною орієнтацією, що забезпечує пріоритет соціального служіння та спрямоване на соціально незахищені верстви населення, дефіцит

правової культури яких є найбільш гострим. До спектру їхньої діяльності включено систематизовані форми правопросвітньої роботи, включаючи викладання спеціалізованих курсів, організацію цільових тренінгів та семінарів, а також надання кваліфікованих консультацій і роз'яснень з найбільш актуальних питань повсякденного правового життя [22, с. 253-254].

Правопросвітня діяльність юридичних клінік є органічно інтегрованою у загальну концепцію правничої клінічної освіти, що відповідає методологічним засадам вищої правничої освіти, орієнтованої на компетентнісний підхід, адже, це не просто допоміжна функція, а невід'ємний компонент навчального процесу, що дозволяє реалізувати принцип навчання дією (*learning by doing*). Зокрема, основний інтерес клінік зосереджений на професійному розвитку студентів, перетворюючи просвітницькі заходи на лабораторію для набуття критичних професійних умінь та навичок. Таким чином, просвітницька діяльність забезпечує подвійний ефект – підвищення правової культури населення (зовнішній ефект) та якісне зростання професійних компетенцій майбутніх юристів (внутрішній ефект). Участь студентів-консультантів у заходах правової просвіти має прямий позитивний вплив на підвищення якості підготовки майбутніх правників, сприяючи набуттю міждисциплінарних та прикладних компетенцій, які виходять за межі традиційного юридичного консультування. Зокрема, цей досвід дозволяє студентам освоїти: адаптацію та систематизацію складного нормативно-правового матеріалу для неюридичної аудиторії; розвиток комунікативних навичок (ораторське мистецтво, володіння аудиторією) та психологічної стійкості; формування етичних стандартів та розуміння соціальної відповідальності професії. На відміну від теоретичних джерел, ці компетенції отримуються безпосередньо з глибоко засвоєного практичного досвіду, набутого під час підготовки та проведення просвітницьких заходів. Отже, юридичні клініки функціонують як

унікальний практичний майданчик, що ефективно поєднує соціальне служіння з формуванням високої професійної та етичної кваліфікації майбутніх юристів [22, с. 260-261].

3. *Правоохоронні та правозахисні інституції правової освіти*, до яких входять органи, які через свою правозастосовну діяльність безпосередньо впливають на правосвідомість населення, а також здійснюють цілеспрямовану просвітницьку роботу. До них належать органи поліції, прокуратури, суди, а також інституції адвокатури та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Вони виконують функцію практичної ілюстрації дії закону, а їхні просвітницькі заходи (лекції, консультації, прийоми громадян) мають високий авторитет і спрямовані на популяризацію законності та механізмів захисту прав, що є критично важливим для підвищення довіри до правової системи.

Зокрема, система безоплатної правової допомоги (далі – БПД) відіграє ключову, стратегічну роль у сфері правової освіти, оскільки правопросвітництво є не лише додатковою функцією, а необхідною передумовою для скорочення критичного розриву між значним рівнем правових проблем та фактично наданою правовою допомогою. Діяльність БПД у сфері правової освіти спрямована на допомогу громадянам усвідомити свою правову проблему, зрозуміти механізми її вирішення та мотивувати на проактивні дії у пошуку справедливості, що є основою для розбудови довіри до правових інституцій. БПД використовує комплексний і систематичний підхід до правопросвіти, що включає правопросвітницькі кампанії, які є чітко визначеними у часі, мають прогнозовані результати та ґрунтуються на глибокому розумінні правових потреб цільової аудиторії. Система БПД реалізує свою правоосвітню функцію через багатовекторну та координовану діяльність, яка виходить за межі надання індивідуальних консультацій. Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги (далі –

ЦНБВПД) виступають у ролі активних провайдерів правової освіти, застосовуючи такі форми, як проведення тематичних семінарів, лекцій, розповсюдження інформаційних матеріалів у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів громадян. Важливим принципом є цільова спрямованість заходів на основі попереднього дослідження правових проблем та потреб громади, що є запорукою їхньої ефективності. Досвід БПД також демонструє унікальну здатність до міжсекторальної координації та створення інноваційних сервісів, як-от успішна практика створення «єдиного вікна» для військовослужбовців та їхніх родин (у співпраці з органів місцевого самоврядування та громадським сектором) у перші роки агресії росії, що забезпечило комплексність надання послуг і стало зразком для подальшої інституалізації [23]. В умовах повномасштабного вторгнення рф, роль системи БПД у правовій освіті набула особливої актуальності та ускладненого функціоналу, адже, з одного боку, значно зросла кількість та специфіка правових проблем населення (питання зруйнованого житла, статусу ВПО, соціальної допомоги родинам загиблих та ін.), що вимагає оперативного і цільового правопросвітництва у релевантних для воєнного часу тематиках, а з іншого боку, здатність органів місцевого самоврядування до надання первинної правової допомоги об'єктивно знизилася. У цій ситуації система БПД, завдяки своїй інституалізованій мережі та напрацьованому досвіду, виступає як ключовий координуючий і методологічний центр правопросвіти, допомагаючи людям покращувати розуміння існуючих інституцій та механізмів вирішення правових проблем, а також розбудовувати довіру до правових інституцій, що є життєво необхідним для стійкості громадянського суспільства в умовах війни [23].

4. *Громадські та інформаційно-просвітницькі інститути правової освіти*, до яких входять суб'єкти, що виконують функцію неформальної освіти, контролю та суспільної адвокації. До них належать громадські організації, правозахисні центри, недержавні засоби масової

інформації. Їхня діяльність є гнучкою та оперативною, спрямованою на підвищення правосвідомості громадян, подолання правового нігілізму та забезпечення доступу до правосуддя через механізми неформальної освіти, що критично важливо для розвитку активного громадянського суспільства.

Зокрема, як підкреслює О.М. Олійник громадські організації (далі – ГО) є необхідною ознакою та рушійною силою становлення зрілого громадянського суспільства, а їхня роль у правовій освіті набуває стратегічного значення в умовах трансформаційних процесів в Україні. Саме ГО, особливо ті, що об'єднують професійних юристів (зокрема, Спілка юристів України, Асоціація українських правознавців, Українська правнича фундація), беруть на себе функцію альтернативної, недержавної експертизи та правової просвіти. Ці інститути мають за мету не лише захист професійних інтересів свого членства, але й активне сприяння побудові правової держави, утвердженню принципу верховенства права та поширенню правових знань серед широких верств населення, що є прямим інструментом підвищення загальної правової культури та формування правосвідомої поведінки громадян. Професійні громадські об'єднання реалізують свою правоосвітню місію через різноманітні інституційні механізми та форми, що характеризуються гнучкістю і оперативністю. Наприклад, Українська правнича фундація відіграла значну роль у створенні інфраструктури доступу до правової інформації (публічні юридичні бібліотеки, Центр інформації Ради Європи), тим самим розширюючи доступ до джерел права. Інші асоціації, зокрема Спілка адвокатів України, безпосередньо залучені до консультування населення та надання роз'яснень з актуальних правових питань [24].

Обґрунтування запропонованої чотирьох рівневої класифікації інституційних механізмів правової освіти базується на принципі функціональної диференціації та спеціалізації суб'єктів у процесі

реалізації державної правоосвітньої політики, що є необхідним для забезпечення її комплексної ефективності. Таке розмежування впливає з необхідності охопити повний цикл правової освіти: виділення державних регуляторно-координаційних інститутів забезпечує владно-регулятивні повноваження та системне управління, тоді як освітні та навчально-практичні інститути відповідають за професійну реалізацію (навчання) та якісну трансляцію знань. Включення правоохоронних та правозахисних інституцій є критичним для здійснення правозастосовного впливу, оскільки вони на практиці ілюструють дію правових механізмів та підвищують довіру до правової системи загалом. Нарешті, інституалізація громадських та інформаційно-просвітницьких інститутів гарантує суспільну участь (контроль/просвітництво), забезпечуючи гнучке реагування на потреби населення та механізми зворотного зв'язку. Таким чином, класифікація охоплює всі необхідні функціональні сегменти, від стратегічного планування до неформальної реалізації, забезпечуючи цілісність системи правової освіти.

2.2. Шляхи оптимізації системи правової освіти в Україні

Необхідність окреслення шляхів оптимізації системи правової освіти в Україні має фундаментальне наукове та практичне обґрунтування, детерміноване низкою системних викликів у цій сфері. Передусім, незважаючи на наявність нормативно-правової бази (зокрема, Національної програми правової освіти), існуюча система демонструє інституційну фрагментарність, методичну застарілість та функціональну неефективність, про що свідчить критично низький рівень правосвідомості значної частини громадян та поширення правового нігілізму в українському суспільстві. Актуальні дослідження вказують на відсутність належної координації між ключовими

суб'єктами і домінування пасивних, інформаційних форм навчання над інтерактивними та практико-орієнтованими методиками. Отже, розробка оптимізаційних шляхів є методологічним імперативом, спрямованим на перетворення системи з декларативної на дієвий інструмент формування правової культури, здатної адекватно відповідати сучасним соціально-правовим реаліям.

Особливої гостроти виклики набули в контексті російсько-української війни та євроінтеграційних прагнень України, що вимагає стратегічної перебудови системи правової освіти, адже, війна актуалізувала потребу у «негайній» правовій грамотності населення щодо специфічних правових режимів (міжнародне гуманітарне право, воєнний стан, документування воєнних злочинів та ін.), в той час як євроінтеграція України вимагає гармонізації правової культури із європейськими стандартами верховенства права.

Основні шляхи оптимізації системи правової освіти в Україні мають бути спрямовані на комплексну, багатовекторну модернізацію, що включає інституційне зміцнення, методологічне оновлення та технологічну інтеграцію. Першочергово, необхідно посилити координацію між ключовими суб'єктами (МОН, Мін'юст, система БПД, громадські організації) шляхом створення єдиного міжвідомчого координаційного центру та законодавчо закріпити обов'язковість безперервної правової освіти для державних службовців. Методологічне оновлення вимагає переходу від пасивних, лекційних форм до інтерактивних, практико-орієнтованих методик (кейсові методи, симуляції та ін.), орієнтованих на формування прикладних навичок захисту прав. Критичною є широка інтеграція цифрових технологій – створення централізованих електронних платформ та онлайн-курсів для забезпечення загальнодоступності і безперервності освіти, особливо в умовах воєнного часу. Крім того, необхідно систематично моніторити правові потреби цільових аудиторій для забезпечення релевантності

правоосвітнього контенту, тим самим утверджуючи правову культуру, сумісну зі стандартами ЄС та ін.

Враховуючи обмежений обсяг даної кваліфікаційної роботи більш детально розкриємо окремі з зауважених вище шляхів оптимізації правової освіти в Україні.

У своїх дослідженнях В.В. Коцан підкреслює, що міжнародний досвід правової освіти є стратегічно важливим напрямом дослідження в умовах глобалізації та необхідності зміцнення верховенства права, оскільки вона визнається фундаментальним компонентом державної політики, що забезпечує якість державного управління, зниження правопорушень та підвищення довіри громадян до державних інституцій [20, с. 284]. Сучасна світова практика демонструє комплексний підхід, спрямований як на формування правової свідомості населення, так і на забезпечення належного рівня правової компетентності державних службовців через безперервне навчання та спеціалізовані тренінги. Зокрема, країни Європейського Союзу (Німеччина, Франція) активно підтримують системи безперервного правового навчання управлінських кадрів через інституційні програми, такі як «Erasmus+», тоді як США та Канада акцентують увагу на відкритості правосуддя і широкому доступі громадян до правової інформації через онлайн-курси та спеціалізовані центри. Особливий інтерес становлять практики Скандинавських країн, які активно використовують цифрові платформи для дистанційного навчання чиновників, та країн Азії (Японія, Китай, Південна Корея), де правові курси інтегровані в обов'язкову підготовку чиновників та молоді [20, с. 285-284]. Автор зауважує, що глобальні організації, включаючи ООН, ЮНЕСКО та ОБСЄ, підтримують ці процеси, реалізуючи програми з прав людини та боротьби з корупцією. Таким чином, міжнародний досвід свідчить про критичну необхідність комплексного підходу, що вимагає законодавчого врегулювання, створення спеціалізованих

навчальних програм і впровадження електронних платформ для дистанційного навчання як ключового завдання для України, оскільки систематичне підвищення правової освіти управлінських кадрів є визначальним фактором для стабільності, розвитку правової держави та її успішної європейської інтеграції [20, с. 285-284].

Зауважимо, що для ефективної імплементації міжнародного досвіду правової освіти в Україні необхідно здійснити низку системних реформ, починаючи з інституційного закріплення обов'язковості та періодичності безперервного правового навчання для всіх категорій державних службовців, інтегруючи це в систему підвищення кваліфікації та розширюючи співпрацю з міжнародними інституціями (ООН, ЄС) задля обміну досвідом і отримання знань про боротьбу з корупцією та імплементацію європейського законодавства. Критичним напрямком є масштабна цифровізація, яка передбачає впровадження сучасних електронних платформ для дистанційного правового навчання управлінців, що забезпечують гнучкість графіків та актуальність матеріалів, а також посилення політики відкритості і доступу до правосуддя через державні онлайн-ресурси та мобільні додатки. Крім того, необхідно підтримувати розвиток практико-орієнтованої освіти шляхом розширення мережі юридичних клінік, які надають безоплатну допомогу та поширюють знання, а також інтегрувати елементи громадянської і правової освіти у шкільне та університетське навчання, формуючи активну громадянську позицію молоді, що в сукупності сприятиме не лише підвищенню якості управлінських рішень, але й утвердженню правової культури, сумісної зі стандартами ЄС, що є визначальною умовою для стійкості та демократичного розвитку України.

Ще одним напрямом оптимізації правової освіти в Україні є ширше використання формату неформальної освіти, оскільки неформальна освіта має вирішальне значення у правовій освіті,

забезпечує гнучке, оперативне та цільове набуття правових знань і практичних навичок, доповнюючи формальну систему та охоплюючи ті верстви населення, які потребують актуальної інформації поза межами традиційних освітніх установ. У ст. 8 Закону України «Про освіту» визначається, що «неформальна освіта – це освіта, яка здобувається, як правило, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій» [25]. У науковому дискурсі неформальна освіта визначається як гнучкий, добровільний та несистематичний процес набуття знань і навичок, який відбувається поза межами традиційних освітніх установ (наприклад, через тренінги чи курси), фокусується на практичних цілях, активно використовує інноваційні методики, не має жорстких обмежень щодо змісту та тривалості, але, як правило, не передбачає присудження офіційних кваліфікацій [3, с.230].

Ефективність неформальної правової освіти у зниженні проявів правового нігілізму обумовлена комплексом інтерактивних механізмів, які переносять фокус навчання з репродуктивного засвоєння законодавчих норм на усвідомлення права як фундаментальної ціннісної основи соціального порядку та інструменту захисту прав людини. Завдяки застосуванню інтерактивних методик (моделювання юридичних кейсів, фасилітований діалог), відбувається інтерналізація та прийняття на особистісному рівні засадничих категорій законності, справедливості та верховенства права. Крім ціннісного аспекту, неформальна освіта критично важлива для набуття функціональних компетентностей для повсякденного життя, включаючи навички правового самозахисту (здатність скласти звернення, користуватися системою БПД), освоєння методів медіації та несилового вирішення конфліктів, а також

формування цифрової правової грамотності (захист персональних даних та авторського права в електронному середовищі).

Неформальна освіта відіграє ключову роль у створенні та зміцненні довіри до правових інститутів, оскільки використання її форматів, зокрема зустрічей із представниками судової, прокурорської та правоохоронної систем у нейтральному середовищі, сприяє демістифікації діяльності державних органів. Таке пряме, неформальне спілкування зменшує алієнацію громадян від системи, підвищує загальний рівень довіри та демонструє транспарентність функціонування правового механізму, що є критично важливим фактором для протидії правовому нігілізму, який, навпаки, корениться у підозрі та відчуженості до права.

Для забезпечення максимальної ефективності неформальна освіта цілеспрямовано імплементує низку інтерактивних, партисипативних методів навчання, які сприяють глибокому засвоєнню правових знань та формуванню практичних навичок.

Ключові форми неформальної освіти охоплюють:

- 1) проведення цільових тренінгів з прав людини, які сфокусовані на вивченні міжнародних і національних стандартів захисту;
- 2) організацію публічних дискусій та тематичних платформ, що стимулюють відкритий діалог щодо критичних проблем законності та верховенства права;
- 3) використання рольових ігор та судових симуляцій (Moot Courts), що дозволяє учасникам «прожити» правові ситуації, поглиблюючи розуміння процесуальних аспектів;
- 4) ініціювання громадських проєктів та моніторингових кампаній (наприклад, оцінка якості адмінпослуг), що трансформує громадян у активних суб'єктів правового процесу;

5) застосування цифрових освітніх інструментів (MOOCs, спеціалізовані правові блоги) для забезпечення сучасного та широкого доступу до необхідної правової інформації.

Ще одним напрямом оптимізації правової освіти в Україні, на нашу думку, є цифрова правова освіта, оскільки вона забезпечує широкий, безперервний та актуалізований доступ до правової інформації, формуючи у громадян критично важливі навички навігації в електронному правовому середовищі та захисту прав у кіберпросторі. На національному рівні правові основи цифрової освіти сформовано у таких НПА. як: Закони України «Про освіту» [27], «Про вищу освіту» [28], «Про інформацію» [29], «Про інноваційну діяльність» [30], Концепція розвитку цифрових компетентностей [31], Положення про Єдиний державний портал цифрової освіти «Дія. Цифрова освіта» [32], Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні [33] та ін.

Як нами було зауважено у попередніх дослідженнях (А.О. Гавловська, М.А. Циганюк «Цифрова педагогіка у сфері юридичної освіти»), цифрова педагогіка є інноваційною парадигмою освітнього процесу, яка фундаментально трансформує традиційну дидактику та методологію навчання, що обумовлюється низкою ключових характеристик, оскільки, вона передбачає інтеграцію фізичного й віртуального освітнього простору, що реалізується через цілеспрямоване та систематичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ, онлайн-платформи, VR/AR, хмарні сервіси) як основних засобів навчання і виховання. Така інтеграція вимагає переосмислення ролі тьютера, який еволюціонує від класичного «джерела знань» до фасилітатора, наставника та модератора гібридного освітнього середовища. Критичною передумовою функціонування цієї парадигми є високий рівень цифрової, інформаційної та медіаграмотності особи викладача, що охоплює не лише технічні навички, а й критичне мислення, етичне використання інформації та

дотримання безпеки в цифровому середовищі. На дидактичному рівні цифрова педагогіка забезпечує гнучкість, персоналізацію та інклюзивність навчання завдяки адаптації змісту до індивідуальних потреб здобувача, а також стимулює розробку інноваційної методології (змішане навчання, гейміфікація, мікронавчання, проєктна діяльність). Зрештою, вона характеризується постійною трансформацією освітнього процесу, вимагаючи безперервної модернізації, відкритості до змін та моніторингу ефективності на основі даних [34].

Специфіка цифрової педагогіки у сфері правової освіти визначається низкою ключових особливостей, що зумовлені інтегративним характером права як формалізованої гуманітарної науки.

1. Викладання вимагає особливого поєднання теоретичного та практичного компонента у цифровому середовищі, що досягається через стимуляційний та інтерактивний підхід, зокрема:

а) застосування сценаріїв моделювання правових ситуацій у VR/AR-середовищах, рольових ігор, дебатів та судових симуляцій (Moot Courts), що розвиває правове мислення;

б) використання гейміфікованих платформ та інструментів асинхронного навчання (Moodle, Google Classroom) для самостійного опрацювання кейсів;

в) залучення переваг дистанційних курсів (MOOCs) з права (Coursera, EdX, Udemy) для забезпечення масового доступу до правової інформації.

2. Цифрове середовище є необхідним для розвитку аналітичного та критичного мислення і формування ключових цифрових правових компетентностей шляхом:

а) використання електронних баз даних (ЛІГА:ЗАКОН, YouControl, LexisNexis тощо) та інтеграція AI-асистентів для юридичної аналітики та ефективного аналізу цифрових правових текстів;

б) набуття компетентностей у сфері електронного документообігу, опрацювання цифрових доказів та провадження електронного судочинства.

3. Цифрова педагогіка має фокусуватися на етичних та нормативних аспектах цифрової взаємодії, зокрема:

а) засвоєння етичних аспектів (цифрова доброчесність, дотримання конфіденційності та професійної таємниці в онлайн-спілкуванні), а також правових наслідків цифрових правопорушень;

б) адаптація нормативного матеріалу до цифрового формату через застосування інтерактивних схем та візуалізацій, а також розробку кейсбук-платформ;

в) формування навичок дотримання академічної доброчесності у цифровому середовищі.

На нашу думку, актуальними шляхами оптимізації системи правової освіти в Україні також можуть бути такі:

1. Впровадження оцінки впливу (Impact Assessment) правоосвітніх програм шляхом переходу від традиційних кількісних метрик (кількість проведених заходів) до якісної оцінки кінцевого впливу правової освіти на зміни у правосвідомості та поведінці цільових груп, що, в свою чергу, потребує розробку стандартизованих методологій для емпіричного вимірювання змін (наприклад, зниження рівня правопорушень у певних сферах або зростання звернень до системи БПД). Такий підхід забезпечує фінансову та функціональну підзвітність програм, дозволяючи оптимізувати розподіл ресурсів. Наприклад в США та Канаді державні програми, які використовують моделі Randomized Control Trials (RCTs) або Pre-Post Surveys для оцінки ефективності просвітницьких кампаній щодо протидії насильству або підвищення фінансовій грамотності, демонструють, що інвестиції у правову освіту є економічно доцільними лише за умови доведеного поведінкового ефекту.

2. Інтеграція правової етики та доброчесності у неюридичні спеціальності, оскільки обов'язкове впровадження міждисциплінарних курсів з правової етики, антикорупційного законодавства та доброчесності для студентів усіх неюридичних спеціальностей є критично важливим для формування правосвідомої еліти та підвищення інституційної доброчесності у всіх секторах, що забезпечує зниження корупційних ризиків та імплементацію європейських стандартів Good Governance. Метою такої інтеграції є формування правосвідомої еліти та зниження корупційних ризиків у всіх секторах. Наприклад, програми Ethics and Integrity in Public Life та відповідні модулі, інтегровані в університетські курси публічного управління в країнах Скандинавії та Нідерландів, довели свою ефективність у формуванні культури нетерпимості до корупції та підвищенні загальної інституційної доброчесності.

3. Створення національного репозитарію верифікованого правоосвітнього контенту, оскільки, запуск єдиної національної електронної платформи-репозитарію акумулює, систематизує та забезпечує вільний, цілодобовий доступ до верифікованого, адаптованого та постійно актуалізованого правоосвітнього контенту для всіх цільових груп. Створення національного репозитарію верифікованого правоосвітнього контенту є важливим для подолання фрагментарності інформації та забезпечення її наукової достовірності. Наприклад, діяльність таких платформ, як Legal Aid Websites та National Legal Information Sites у Великій Британії та Австралії, демонструє можливість забезпечення інституційного стандарту якості та єдиного джерела достовірної правової інформації, що значно підвищує правову грамотність населення.

4. Розвиток «правової медіації» як навички первинної правової освіти полягає у фокусуванні на навчанні громадян методам досудового вирішення спорів, несилової комунікації та освоєнні прийомів медіації,

що стратегічно сприяє зниженню навантаження на судову систему, підвищенню задоволеності громадян правовими механізмами та формуванню культури правового діалогу в суспільстві. Наприклад, інтеграція альтернативних методів вирішення спорів (ADR) у програми базової правової освіти та наявність фінансованих державою центрів медіації дозволили значно зменшити в Фінляндії та Німеччині кількість цивільних справ, що доходять до суду, формуючи культуру правового діалогу та консенсусу.

ВИСНОВКИ

Узагальнення проведеного дослідження засвідчує, що формування правосвідомості та подолання правового нігілізму в сучасному українському суспільстві є взаємопов'язаними процесами, безпосередньо залежними від якості та ефективності системи правової освіти. Правосвідомість виступає фундаментальною складовою правової культури, яка визначає ціннісні орієнтири, поведінкові установки та рівень громадянської зрілості особи. Вона відображає глибину розуміння сутності права, його соціального призначення, ролі у забезпеченні свободи, справедливості й законності. Від стану правосвідомості залежить не лише рівень дотримання норм, а й ступінь легітимності державної влади та довіра до правових інститутів.

Правовий нігілізм – це соціально-правове явище, що проявляється у зневажливому ставленні до права, недовірі до юридичних механізмів регулювання, байдужості до дотримання норм і невірі в ефективність правосуддя. Його природа полягає у деформації правових уявлень та втраті переконання в моральній цінності закону. Поширення правового нігілізму ускладнює реалізацію принципу верховенства права, знижує ефективність правової системи та стримує процес демократичного розвитку. Стійкість правового нігілізму зумовлюється історичними, політичними, соціальними та культурними чинниками, серед яких особливе місце посідає низький рівень правової культури й недостатня ефективність державної політики у сфері правопросвіти.

Правова освіта у цьому контексті виконує стратегічну функцію, оскільки формує правове мислення, культуру поведінки та повагу до закону як до базової суспільної цінності. Вона забезпечує не лише когнітивне оволодіння знаннями про норми, принципи й інститути, а й формування внутрішньої мотивації до правомірних дій. Правова освіта

стає дієвим механізмом соціалізації особистості у правовому полі, сприяє становленню активної громадянської позиції, нетерпимості до порушень законності та корупції, формує вміння захищати власні права законними засобами. Вона охоплює всі рівні суспільного життя — від шкільного виховання до неформального навчання дорослого населення, забезпечуючи безперервність і системність підвищення правової культури.

Система правової освіти України становить комплекс інституцій, що здійснюють цілеспрямований вплив на рівень правових знань, навичок і цінностей громадян. До неї належать державні органи, освітні заклади, правоохоронні структури, громадські об'єднання та засоби масової інформації, які формують єдине правоосвітнє середовище. Ефективність цієї системи визначається ступенем узгодженості між її елементами, стабільністю нормативної бази, методичною підтримкою, інноваційністю форм і підходів. Зокрема, важливу роль відіграє мережа юридичних клінік і центрів безоплатної правової допомоги, що поєднують освітню функцію з практичною реалізацією права на правову інформацію, сприяючи підвищенню рівня довіри до правових інститутів.

У межах сучасних викликів, особливо в умовах воєнного стану, правова освіта набуває додаткового значення як засіб зміцнення національної стійкості та правової самоідентичності суспільства. Вона виступає гарантом правової поінформованості громадян, допомагає орієнтуватися у специфічному законодавстві, пов'язаному з воєнними реаліями, забезпечує захист соціальних і правових гарантій постраждалих осіб, внутрішньо переміщених громадян і військовослужбовців. У перспективі правова освіта стане одним із головних чинників демократичної трансформації та післявоєнного відновлення України, адже сприятиме формуванню нової культури правомірної поведінки, відповідальності і солідарності.

Аналіз інституційного механізму правової освіти дає підстави стверджувати, що її розвиток повинен базуватися на системності, міжвідомчій координації та інтеграції формальних і неформальних моделей навчання. Важливо забезпечити належну взаємодію між державними структурами, закладами освіти та громадським сектором, що сприятиме підвищенню ефективності просвітницької роботи. Необхідною умовою успішності є орієнтація на принципи безперервного навчання, цифровізації правової інформації та адаптації змісту освіти до потреб різних соціальних груп.

Подальший розвиток системи правової освіти в Україні має ґрунтуватися на європейських стандартах прав людини, демократичних цінностях та принципі верховенства права. Актуальним напрямом оптимізації є запровадження сучасних освітніх технологій, удосконалення навчальних програм із правознавства, поглиблення співпраці з міжнародними правозахисними інституціями та впровадження механізмів моніторингу рівня правової грамотності населення. Посилення зв'язку між освітою, практикою правозастосування та громадянською активністю забезпечить поступовий перехід від формального інформування до реального формування правової культури.

У підсумку доведено, що правова освіта є не лише складовою освітньої системи, а й інструментом зміцнення правопорядку, соціальної стабільності та демократичного розвитку. Її ефективне функціонування створює умови для гармонізації взаємин між державою і громадянином, підвищує рівень довіри до правової системи та сприяє становленню зрілої правосвідомої нації. Лише за умови послідовного впровадження цілісної системи правопросвітництва можливо подолати правовий нігілізм, забезпечити утвердження верховенства права та формування суспільства, в якому дотримання закону стає внутрішньою цінністю, а не зовнішнім обов'язком.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пєтков С.В., Пащенко П.М. Правовий нїгілізм як головний чинник гальмування демократичних перетворень усіх сферах суспільного життя. *Юридичний науковий журнал*. №2/2023.С. 44-47.
2. Антикорпція на паузі. Україна в Індексї сприйняття корупції – 2024. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/> (дата звернення: 12.09.25)
3. Стрілко Д. Правовий нїгілізм та шляхи його подолання в сучасних умовах. *Підприємство, господарство і право*. № 3/2021.С.216-220. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/36.pdf> (дата звернення: 14.10.25)
4. Повалева М.В., Здреник І.В., Мельник Н.В. Існування правового нїгілізму як фактор порушення основоположних прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2023.С.44-47. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/7.pdf (дата звернення: 12.10.25)
5. Бортняк К., Добряська Н. Правовий нїгілізм як загроза верховенству права: причини та можливі наслідки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Випуск № 05, 2025, частина 1. С. 64-70.
6. Яворська Т. Злочинці в погонах: резонансні злочини українських провоохоронців. ДивисьINFO. URL: <https://dyvys.info/2020/05/26/zlochynsi-v-pogonah-rezonansni-zlochyny-ukrayinskyh-provoohorontsiv/> (дата звернення: 10.09.25)
7. Слугоцька В.М. Правосвідомість як необхідна умова розвитку правової культури суспільства. *Юридичний науковий електронний журнал*. №190/2023. С.51-53. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/9.pdf (дата звернення: 12.09.25)
8. Ткаля О.В., Кутовий В.В. Правова культуратаправова свідомість: взаємозалежність і взаємовплив. *Юридичний науковий електронний журнал*. №1/2021.С.38-41.

9. Муж, В. В. Юридичні засоби формування колективної правосвідомості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2016. 205 с. <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1724/dysertaciynamuzha.pdf> (дата звернення: 11.09.25)

10. Михайліна Т. В. Правова освіта та правове виховання: аспекти співвідношення у процесі формування правосвідомості. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2021. Вип. 1. С. 17–20.

11. Маркович Х.М. Правова ідеологія як механізм конструювання правової держави. *Юридичний науковий журнал*. №4/2021.С.51-54. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/12.pdf (дата звернення: 12.09.25)

12. Ткачук А.С. Правова ідеологія та правова психологія як структурні елементи правосвідомості. С.58-66. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/46_2012/11.pdf (дата звернення: 15.09.25)

13. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: Підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Х.: Право, 2008. 240 с.

14. Богів Я.С. Правосвідомість як основа побудови правової держави. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Випуск 33/2022. С. 196-202.

15. Михайліна Т.В. Правова освіта та правове виховання: аспекти співвідношення у процесі формування правосвідомості. *Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія: юридичні науки*. Випуск 3.Том 1.2017. С. 17-20.

16. Заєць А.С. Правова освіта як структурний компонент освіти в Україні. Серія ПРАВО. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2017. С.13-16. Випуск 42. URL:

<https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/176a7b12-b184-4a9a-b029-1dbddff5ad3c/content> (дата звернення: 16.09.25)

17. Про затвердження Порядку проведення органами юстиції перевірок стану правової освіти: Наказ Міністерства юстиції України від 14.11.2011р. № 3325/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/en-et/z1304-11/ed20111202/find?lang=uk#Text> (дата звернення: 11.09.25)

18. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18.10.001р. №992/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text> (дата звернення: 14.09.25)

19. Гуцул В. Нормативно-правове забезпечення правової Освіти населення: міжнародно-правовий аспект. Актуальні проблеми правознавства. Випуск 2 (18). 2019.С. 43-48.

20. Коцан В.В. Міжнародний досвід регулювання питання правової освіти в діяльності органів влади. Вісник ХНТУ. №1(92), Ч.2, 2025. С. 283-287.

21. «Я маю право!»: Мін'юст запускає в Україні новий проект. Міністерство охорони здоров'я України. URL: <https://moz.gov.ua/uk/ja-maju-pravo-minjust-zapuskae-v-ukraini-novij-proekt> (дата звернення: 16.09.25)

22. Правнича клінічна освіта в Україні: Навчальний посібник / за заг. ред. В. М. Суценка. К.: Ваіте, 2020 274 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/7/481582.pdf> (дата звернення: 18.09.25)

23. Колесник Г. Правопросвітництво як основа розширення доступу до правосуддя в громадах України. Громадська спілка «Мережа правового розвитку». URL: <https://ldn.org.ua/event/pravoprosvitnytstvo-ia-ksnova-rozshyrennia-dostupu-do-pravosuddia-v-hromadakh-ukrainy/> (дата звернення: 12.09.25)

24. Олійник О.М. Громадські організації та їх роль у правовому вихованні суспільства в Україні. *Роль освіти у правовому вихованні суспільства*: Збірник матеріалів першої Міжнародної наукової конф. 2005. С.38-41

25. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2145-19/find?text=%ED%E5%F4%EE%F0%EC%E0> (дата звернення: 04.09.25)

26. Савельєв Є.В. Неформальна освіта як інструмент розвитку додаткових можливостей молоді. Вчені записки Університету «КРОК» №1(61), 2021. С. 228-232. URL: <https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/394/422> (дата звернення: 11.09.25)

27. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 09.09.2025 р.)

28. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. від № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 11.09.2025 р.)

29. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 04.03.2025 р.)

30. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 01.09.2025 р.)

31. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 167-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.09.2025 р.)

32. Питання Єдиного державного веб-порталу цифрової освіти “Дія. Освіта”: Постанова Кабінету міністрів України від 10.03.2021 р.

№ 184 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/184-2021-%D0%BF#Text>
(дата звернення: 03.09.2025 р.)

33. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.09.2025 р.)

34. Гавловська А.О., Циганюк М.А. Цифрова педагогіка у сфері юридичної освіти. Модернізація вищої освіти України в контексті глобалізації. Монографія / за загальною редакцією А. М. Івановської. Кам'янець-Подільський. Заклад вищої освіти «Подільський державний університет». Рига, Латвія: Baltija Publishing, 2025. С.260-267. URL: <http://188.190.43.194:7980/jspui/bitstream/123456789/14223/1/%D0%90%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B0%20%D0%93%D0%90%D0%92%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%90.pdf> (дата звернення: 12.09.25)

35. Співаковський О.В., Шерман М.І., Стратонов В.М., Лапінський В.В. Інформаційні технології в юридичній діяльності: базовий курс: навчальний посібник Херсон: ХДУ, 2012. 220 с.

36. Стратонов В. Херсонському державному університету – 100 років. Вища школа. 5-6/2017. С. 7-12.

37. Стратонов В.М. Щодо окремих актуальних питань розвитку криміналістики. Судова та слідча практика в Україні. Випуск 5. 2017. С.59-63

38. Стратонов В.М. Деякі теоретичні проблеми сучасної криміналістичної науки. Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика. Х.: Видавнича агенція «Апостіль», 2014. Т.1. С. 128–133.

39. Кельман М.С., Стратонов В.М. Загальна теорія права: підручник. Вид. 6-те, доп. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 742 с.

40. Стратонов В., Проценко М. Штучний інтелект у судочинстві України: нормативно-правовевизначення. Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д.В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. Вип. 67. 704 с. URL: <https://jurkniga.ua/contents/kriminalistika-i-sudova-ekspertiza-izhvidomchiy-naukovo-metodichniy-zbirnik.pdf> (дата звернення: 11.09.25)

41. Гавловська А.О. Теоретичні засади формування та розвитку правової системи. *Тенденції та пріоритети економічного і правового розвитку України в сучасних умовах*: [зб. наук.-метод. праць]. Херсон: Видавництво ХДУ, 2007. С. 44-49.

42. Гавловська А.О. Державна молодіжна політика України: проблеми та перспективи. *Теорія і практика сучасного права*: матеріали І Міжнарод. наук.-практ. Конференції(29 жовтня 2010 р., м. Херсон). Херсон: Айлант, 2010. Т1. С. 89-90

43. Гавловська А.О. Молодіжні програми профілактики злочинності серед молоді: загальнотеоретичний аналіз. *Політика в сфері зі злочинністю: актуальні проблеми сьогодення*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції (25-26 лютого 2011 р., м. Івано-Франківськ). Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2011. С.118-120.

44. Гавловська А.О. Формування концепції комплексних та адресних державних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді. *Юридичний вісник Причорномор'я*: зб. наук. праць / гол. ред. Пихтін М.П. Херсон, 2011. Вип. 3. Ч. 2. С.14-25

45. Гавловська А.О. Напрями розвитку молодіжної політики у сфері формування та реалізації комплексних і адресних державних молодіжних програм. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні*: матеріали Всеукраїнської наук.-

практ. конференції (22 квітня 2011р, м. Запоріжжя). Запоріжжя, 2011. С.18-22.

46. Гавловська А.О. Теоретично-правові основи концепції комплексних та адресних молодіжних програм у сфері профілактики ксенофобії серед молоді. *Науковий вісник молодих вчених ХДУ*: [зб. наук. праць молодих учених]. Херсон: ХДУ, 2011. С. 114-119.

47. Гавловська А.О. Проблема профілактики ксенофобії серед молоді в молодіжному середовищі. *Запобігання насильству та екстремізму в молодіжному середовищі*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції (15 березня 2011 р., м. Херсон). Херсон, 2011. С. 55–57. URL:

<https://ekhsuir.kspu.edu/server/api/core/bitstreams/9898439c-f5b9-477d-989b-9fcebff768b7/content> (дата звернення: 11.09.25)